

Nyt fra Sprognævnet

1987/3 · september

Lidt mere om »forvanskede« fremmedord

Foranlediget af min lille artikel om »forvanskede« fremmedord i Nyt fra Sprognævnet 1987/1 marts har Dansk Sprognævn modtaget-et par breve med forslag til forklaring af de tre jyske ord, som jeg nævned i artiklen som uopklarede, nemlig *arøs* 'larm', *balut* 'stejl' og *prosyll* 'pine'. Jeg skal her kun omtale de forslag, som jeg mente kunne have noget for sig, og som jeg derfor har undersøgt nærmere.

Hvis man vil forklare sådanne forvanskede fremmedord, er det nemlig ikke gjort med, at man i et långivende sprog finder et eller andet ord, som har en vis *lydlig lighed* eller en vis *betydningslighed* med det ord, man vil forklare. Når fx et to- eller flerstavet dansk ord (i rigsspro-

get eller dialekterne) har tryk på sidste stavelse, er det snarest et romansk låneord og ikke et tysk låneord, selv om man i tysk kan finde et ord med en lignende betydning, men med tryk på første stavelse. Og engelske ord skal man, når det drejer sig om ældre dansk ordstof (herunder dialektord), ikke tage hensyn til, medmindre det da drejer sig om ord, som også er romanske låneord i engelsk; så kan man have udbytte af at finde ud af, hvor de kommer fra, for eventuelt at bruge den viden til forklaring af de tilsvarende danske låneord. Ud over betydningsligheden skal der være en vis regelrthed i *lydudviklingen*, hvis man sammenligner ordets lydlige form i det långivende sprog med den form, det har i modtagerssproget; et *r* inde i ordet kan fx let blive til et *l* i modtagerssproget, og et *l* til et *n*, mens det er mere usandsynligt, at et *r* skulle blive til fx *p* og et *l* til fx *g*.

Af de indkomne forslag er der ét, som har stor sandsynlighed for sig. Det er, at jysk *prosyll* skulle komme af fransk *pressure* (udtalt præsyrr). Begge ord har tryk på sidste stavelse, til det franske *-r* svarer et *-l* i jysk i dette tilfælde, og den tryk-svage førstestavelse *pre-* har let kunnet ændres til *pro-*. Desuden er der betydningslighed mellem det gammelfranske *pressure* 'overvældende smerte, stærk pine, pinsel' og det jyske *prosyll* 'pine' (*pressure* i den betydning findes ikke i moderne fransk, det er ifølge ordbøgerne kun kendt op til omkring 1600). Om det gammelfranske *pressure* er kommet ind i jysk direkte fra fransk, eller om det er gået gennem tysk, oplyser de eksisterende ordbøger intet om; begge muligheder står åbne.

Andre læserbemærkninger til min artikel gælder *balut* (udtales med langt u og tryk på sidste stavelse). Det kan ifølge Feilbergs jyske ordbog bruges både i ligefrem betydning (om en stejl brink) og i overført betydning, fx (*tage én*) *balut* 'med hårdhed', (*falde*) *balut* 'hovedkuld'. Dette *balut* er der en læser, der foreslår at sætte i forbindelse med fransk *partout*, som vi har i dansk med betydningen 'absolut'; det kunne godt passe til Feilbergs overførte betydning, men ikke så godt til den ligefremme betydning 'stejl, om brink'. En anden læser foreslår, at *balut* skulle være en form af *badut* (*springe badut*), men her passer betydningerne ikke sammen; *badut* i *springe badut* og *badutspring* er ifølge Ordbog over det Danske Sprog (ODS) vistnok det franske *batoude* 'spring over heste'.

En tredje mulighed til forklaring af *balut* er at sætte ordet i forbindelse med *bardus* (med sideformen *badus*), sådan som redaktøren af artiklen *bardus* 'pludselig, brat, hovedkuld' i ODS indirekte gør det ved at nævne Feilbergs *balut* i en parentes. Betydningen passer godt med Feilbergs overførte betydning, og den ligefremme betydning kan godt udledes heraf: når en brink går brat, pludseligt ned, er den stejl; den overførte betydning er så den oprindelige, den ligefremme betydning den sekundære. Lydligt set synes *bardus* og *balut* ved første øjekast ikke at passe særlig godt sammen, men når *bardus* i Nordvestsjælland kan hedde *balovs*, og når *barduse* 'tyk kvinde' på Vestfyn kan hedde *balusse* eller *baludde*, så er der i hvert fald paralleller til lydudviklingen fra *bardus* til *balut*.

Men hermed er vi havnet i den situation, at vi ikke i *balut* har med et fransk låneord at gøre, for *bardus* kommer ifølge ODS af middelnedertysk *pardues*, som er et lydord!

Så indviklet kan det blive at finde ud af, hvor et ord kommer fra; i lydord kan selv trykket narre.

Marie Bjerrum

f. 1920, lektor ved Institut for Dansk Dialektforskning

HISTORIEN OM ET ORD

Kodicil

En *kodicil* er en tilføjelse til et testamente. Ordet bruges og kendes næsten kun af jurister.

Efter at Retskrivningsordbogen var udkommet i sin nye udgave i efteråret 1986, skrev en advokat til Sprognævnet at han undrede sig over at ordet *kodicil* (han stavede det ganske vist *codicil* – mere om dét nedenfor) har to l'er i flertalsformen *kodiciller*: »I de 32 år, jeg har været advokat, har jeg altid udtalt flertalsformen af *codicil* med langt i, hvorfor det støder mig, at der skal være 2 l'er«.

Sprognævnet svarede ham at så længe ordet har været med i de officielle retskrivningsordbøger, dvs. siden 1891, har l'et været fordoblet foran bøjningsendelserne *-en* og *-er*, og at det samme gælder alle de moderne fremmedordbøger og tosprogede ordbøger, samt at når sådanne ordbøger oplyser ordets udtale er den altid med kort og ikke langt *-i* i sidste stavelse.

Samtidig gjorde vi opmærksom på at ordet er med *k-* i alle de nævnte ordbøger, men at vi udmærket ved at det er meget almindeligt at jurister skriver ordet med *c-*. Det følger af almindelige principper for stavning af fremmedord at *kodicil* skal begynde med *k-* da ordet i talesproget begynder med *k*-lyd.

Når danske ordbøger har dobbelt-*l* i

kodicillen og *kodiciller* er det fordi udtalen med kort *-i-* i sidste stavelse er lagt til grund. Og det stemmer med det sprog som ordet går tilbage til, latin: *codicillus*. Jf. norsk *kodisill*, svensk *kodicill*, tysk *Kodizill*, fransk *codicille*. Også engelsk har kort vokal i sidste stavelse: *codicil* (hovedtryk på *co-*).

Hvor vi har mødt *kodicil* i bøjede former har der altid været dobbelt-*l* foran endelserne *-en* og *-er*. For at få lidt klarhed over hvordan ordet udtales, spurgte vi mellem tyve og tredve jurister. Det viste sig at det – nu – kun er et mindretal som udtaler ordet på den måde ordbøgerne angiver: med kort vokal i sidste stavelse og stød på l'et som i *ild*. Flertallet bruger den udtale som advokaten skrev at han havde brugt i 32 år: med langt *-i-* med stød som fx i *missil*. En af de jurister vi spurgte sagde at han tilfældigvis sad med et dokument foran sig hvor der kun var ét *l* i en bøjningsform: *codiciler*.

Den nye udtale må skyldes påvirkning fra ord som *automobil*, *domicil*, *eksil*, *koncil*, *missil*, *profil*, *projektil*, *tekstil*, *ventil*, foruden de mange tillægsord på trykstærkt *-il*, såsom *civil*, *habil*, *senil*, *stabil*, *steril*, *subtil*.

Foruden *kodicil* har Retskrivningsordbogen ti andre navneord på *-il* hvor *-l* fordobles under bøjning. Et af dem rimer på *til*: *pastil*. Af dem som rimer på *ild* er kun *pupil* almenkendt. De øvrige er: *mandril* (bavian), *papil* (vorteformet fremspring), *paskvil* (smædeskrift), *pi-stil* (støder i en morter), *postil* (prædikensamling), *potentil* (et plantenavn), *tonsil* (mandel i svælget), *tormentil* (et

plantenavn). Desuden er der fire som ikke er med i Retskrivningsordbogen men som ligeså rimer på *ild*: *aksil* (armhule), *fibril* (trådagtig dannelse i væv), *sigil* (segl) og *spiril* (skrueformet bakterie).

Ved de to plantenavne, *potentil* og *tormentil*, oplyser Ordbog over det Danske Sprog (henholdsvis 1935 og 1948) at hovedudtalen er med kort *-i-* men at der desuden findes én med langt *-i-* (med stød). Her har vi altså en parallel til den udvikling der er sket med *kodicil*.

Et enkelt tillægsord på *-il* har gennemløbet den samme udvikling, men det er længe siden. Det er *imbecil* (dum). Det sidste *-i-* var oprindeligt kort, og endnu i 1890'erne kunne man møde bøjningsformen med dobbelt-*l*: *imbecille*. Ordet er lånt fra fransk *imbécile*, hvor det andet *-i-* er kort ligesom i det latinske ord det går tilbage til: *imbecillus*. Nu udtales ordet kun så det rimer på *civil*, *senil* osv. Baggrunden er den samme som ved *kodicil*: Der findes kun få og sjældne flerstavelses-fremmedord som rimer på *ild* (jf. Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigsmål, 1975, s. 599).

I et ord af en helt anden oprindelse end de ovennævnte møder vi den samme udvikling. Det er *refill*. Ordbøgerne vil kun kendes ved en udtale med kort *-i-*, altså som på engelsk (ordet udtales nu også med hovedtryk på anden stavelse, modsat engelsk). Ordbøgerne fortier den meget udbredte udtale hvor *-fill* lyder nøjagtig som *-fil* i *profil*. Grunden til denne udtaleudvikling må være den samme som ved *kodicil*.

Og så er der endelig et enkelt eksempel på den modsatte udvikling. Det er *april*. Ordbøgerne kender kun udtalen med

stød på *-i-* (som i *profil*), men ordet kan også høres udtalt med kort *-i-* (og stød på *-l* som i *pupil*), bl.a. i dialekterne på syddøerne og i Sydsjælland. Også svensk, tysk og fransk har kort *-i-* her, og samme udtale findes i norske dialekter.

Arne Hamburger

f. 1921, amanuensis i Dansk Sprognævn

NAVNE

Tåstrup eller Taastrup?

Fra Høje-Taastrup kommune har Sprognævnet fået et brev om stavemåden *Tåstrup* eller *Taastrup*. I brevet oplyses det at byrådet har vedtaget at den rette stavemåde skal være *Taastrup*, og kommunen henstiller i den anledning »at andre offentlige myndigheder samt virksomheder, firmaer osv. følger denne stavemåde i alle forbindelser, hvor stedbetegnelsen Taastrup, henholdsvis Høje Taastrup, forekommer«.

Brevet fra Høje-Taastrup kommune blev drøftet i Dansk Sprognævns arbejdsudvalg. Svaret til kommunen er gengivet nedenfor.

Danske stednavnes stavemåder er fastlagt i Stednavneudvalgets stednavnefortegnelser: Fortegnelse over Stednavne i Amterne Øst for Lillebælt (1978) og Fortegnelse over Stednavne i Amterne Vest for Lillebælt (1985), begge udgivet af Stednavneudvalget og autoriseret af Mi-

nisteriet for Kulturelle Anliggender. Disse fortegnelser indeholder kun skrivemåden *Tåstrup* for alle de lokaliteter der er anført med dette navn, eller hvori navnet indgår, således også *Høje Tåstrup*.

Retskrivningsordbogen, udgivet af Dansk Sprognævn (1986), er med hensyn til stavningen af danske stednavne i nøje overensstemmelse med Stednavneudvalgets forskrifter og anfører derfor i selve ordbogen kun formen med *å* i navne som fx *Ålborg* og *Århus*. Navnet *Tåstrup* er ikke med i selve ordbogen, men er nævnt i Retskrivningsreglerne § 3.2 (s. 511). Det oplyses dér at danske stednavne som hovedregel skal skrives med *å*, og blandt eksemplerne på dette nævnes *Tåstrup* (dette navn forekommer i øvrigt 8 gange på Øerne og 3 gange i Jylland). I den efterfølgende sætning gøres der dog opmærksom på at statstjernen i henhold til Kulturministeriets cirkulære nr. 94 af 5.3.1984 valgfrit kan skrive danske stednavne med *å* eller *aa*.

Dette indebærer at statsinstitutioner kan vælge at skrive fx *Aalborg* og *Taastrup* uden dermed at komme i konflikt med de officielle retskrivningsregler. Men det indebærer efter nævnets opfattelse ikke at statsinstitutioner kan være forpligtede til at følge eventuelle lokale henstillinger om generelt at bruge stavemåder med *aa* i stedet for *å*. Hvad specielt angår det officielle navn på den enkelte kommune, bør det dog efter nævnets opfattelse behandles på samme måde som navne på firmaer mv. Sådanne navne er behandlet i et tillæg til Retskrivningsreglerne, og det fremgår dér at navne »på personer, firmaer, foreninger mv. bør staves på samme måde, som de

pågældende selv skriver dem« (§ 67.3; s. 613). Det er den anbefaling Sprognævnet har fulgt ved ovenfor at omtale kommunen som *Høje-Taastrup kommune* (i stedet for *Høje Tåstrup Kommune*).*

I næstsidste afsnit i Retskrivningsreglernes § 3.2 slås det fast at det »altid (er) korrekt at skrive danske stednavne med *å*«. Institutioner og personer der foretrækker skrivemåderne *Tåstrup* og *Høje Tåstrup* er altså i deres gode ret til at holde fast ved dem – ligesom de er i deres gode ret til at efterkomme kommunens ønske om at skrive *Taastrup* og *Høje Taastrup*.

* Det er senere blevet oplyst at kommunen nu skriver det sidste ord i navnet med stort: *Høje-Taastrup Kommune*.

RETSKRIVNINGSG- REGLER

I Nyt fra Sprognævnet 1987/1 skrev Arne Hamburger i artiklen »Fra én til billion-te« om talord i den nye Retskrivningsordbog. Den handlede om talordene i selve Retskrivningsordbogen, og først og fremmest om talord skrevet med bogstaver (*en/én, toti/tyve, hundred(e)* osv.). Artiklen nedenfor drejer sig om de talproblemer der er behandlet i Retskrivningsreglerne i ordbogen, herunder om problemer i forbindelse med talord skrevet med taltegn (1, 20, 100 osv.).

Tal, tal, tal

Der er ikke en bestemt paragraf i Retskrivningsreglerne der handler om talord og taltegn. Oplysningerne om den slags må findes rundt om i forskellige paragraffer. Her i artiklen giver jeg en samlet oversigt over de retskrivningsregler for tal og taltegn der fremgår af Retskrivningsordbogen.

Bindestreg i sammensætninger

I sammensætninger hvis første led er et taltegn, sættes der bindestreg mellem tallet og det følgende ord, fx

5-krone, 5-kr., 6-kantet, 10-kroners, 18-års, 1812-Ouverturen, 1900-tallet, A4-ark, P1-udsendelse.

I de tilfælde hvor en sådan »talsammensætning« står som førsteled af en anden sammensætning, sættes der yderligere en bindestreg efter »talsammensætningen«, fx

2-komponent-lim, 2-takts-motor, 10-kroners-frimærke, 10-kr.-frimærke, 18-års-fødselsdag, 20-stycks-pakke, 20-stk.-pakke, 30-års-krig, 60-watt-pære, 60-W-pære, 100-krone-seddel, 100-kr.-seddel, 1900-tals-digter. (I § 19.2 i Retskrivningsreglerne er anført eksemplet *30 km-stenen*. Det er en trykfejl: Efter de her anførte regler skal det skrives *30-km-stenen*).

På tilsvarende måde sættes der bindestreg mellem næstsidste og sidste ord i sammensætninger hvis førsteled består af to eller flere ord skrevet hver for sig, fx

B 1909-tilhænger, klokken 8-flyet, A 38-karton, klør 3-kort, paragraf 13-eftersyn, § 13-eftersyn.

Disse skrivemåder er ikke specielle for sammensætninger med tal, men passer helt med reglerne for brug af bindestreg i almindelige »gruppesammensætninger«, fx *væg til væg-tæppe* og *slå om-nederdel* (§ 63.3.d).

Sammensætninger hvis førsteled er et tal skrevet med bogstaver, skrives på samme måde som almindelige sammensætninger, dvs. i ét ord og uden bindestreg, fx *totaktsmotor*, *femkrone*, *sekskantet*, *tikroners*, *tikronersfrimærke*, *attenårs*, *attenårsfødselsdag*, *trediv-*

årskrig, treswattpære, hundrekroneseddel, femhundredekroneseddel, nittehundredetallet.

Sammensætning eller ej?

Til grund for skrivemåderne i eksemplerne ovenfor har ligget at de forskellige ordforbindelser udtales som sammensætninger, dvs. med hovedtryk (stærkt tryk) på det første led og bitryk (svagere tryk) på det andet led. For eksempel udtales ordet *femkrone* med hovedtryk på *fem* og bitryk på *krone*, og *tikronersfrimærke* med hovedtryk på *tikroners* og bitryk på *frimærke*.

Enkelte af disse ordforbindelser kan imidlertid også udtales med lige stærkt tryk på begge ord. Når de udtales på den måde er de ikke sammensætninger og skal derfor ikke skrives i ét ord. Det kan fx gælde ordforbindelserne *tikroners frimærke* og *attenårs fødselsdag*, hvor der er lige stærkt tryk på *tikroners* og *frimærke* og på *attenårs* og *fødselsdag*. Det viser at *tikroners* og *attenårs* er brugt som selvstændige tillægsord der lægger sig til navneordene *frimærke* og *fødselsdag* ligesom fx tillægsordene *dyrt* og *dejlig* gør i *et dyrt frimærke* og *en dejlig fødselsdag*.

Sådanne ikke-sammensætninger skrives altså i to ord – uanset om de er skrevet med bar bogstaver eller om der indgår taltegn i dem: *tikroners frimærke* el. *10-kroners frimærke* el. *10-kr. frimærke*, *12-personers spisestel*, *18-års fødselsdag*, *400-siders digtsamling*. (Men det hindrer altså ikke at forbindelser der er sammensætninger, skrives i ét ord, fx *tikronersfrimærke* el. *10-kroners-frimærke* el. *10-kr.-frimærke*).

Apostrof i afledninger

I afledninger til taltegn sættes der apostrof mellem tallet og afledningsendelsen, fx

6'er, 13'er, 80'erne, 1930'erne, de glade 60'ere, B 1909'erne.

Bemærk at betegnelser som fx *80'erne* og *1930'erne* nu får tilføjet apostrof + *-erne*, også selvom det foranstående tal i forvejen ender på et *e* når det skrives med bogstaver.

Afledninger til tal skrevet med bogstaver skrives uden apostrof ligesom andre afledninger, fx *sekser*, *trettener*, *fyrrener*.

Apostrof i bøjningsformer

Der sættes apostrof mellem et taltegn og en eventuel bøjningsendelse. Det drejer sig først og fremmest om ejefaldsendelsen -s, fx

165's nattegn, Program 1's programflade, B 1909's målmand, Christian IV's regeringstid (men: Christian 4.s uden apostrof, se nærmere nedenfor).

Ordenstal

Der sættes punktum efter taltegn (arabertal) for at vise at de er ordenstal, fx

Frederik 9., Margrethe 2., den 26. februar 1987, 26.2.1987, den 3. verden.

Efter sådanne ordenstal med punktum tilføjes (ligesom efter forkortelsepunktum i øvrigt) ejefalds-s uden apostrof, fx

Frederik 9.s, Margrethe 2.s

Der sættes dog ikke punktum efter ro-
mortal i regenters navne, og i overens-
stemmelse hermed bruges der apostrof
foran et ejefalds-s:

Frederik IX, Margrethe II; Frederik
IX's, Margrethe II's.

Ét eller flere ord?

De gamle regler for skrivning af talord i
ét eller flere ord gælder stadig. Det vil si-
ge at talord under 100 stadig skal skrives
i ét ord, mens større tal skal deles op, fx

fyrretyve, femogtres, sekstifem, niog-
halvfems, nitini; fire hundrede, fem
tusind, otte millioner, fem tusind og
fire hundrede.

Talord under 100 skrives også i ét ord
når de indgår som dele af større tal, fx

fire hundrede og *femogtres*,
fem tusind og fire hundrede og
femogtres,
fem tusind og fire hundrede og *seksti-*
fem,
femogtres tusind.

Som nævnt i den ovenfor omtalte artikel
af Arne Hamburger er der valgfrihed
mellem former med og uden *-e* ved
mængdetallene *hundred(e)* og *tusind(e)*.
For overskuelighedens skyld har jeg i
eksemplerne ovenfor holdt mig til den
ene af de tilladte former.

Og eller ikke og?

I alle eksemplerne ovenfor er der skrevet
og mellem tusinderne og hundrederne og
mellem hundrederne og det følgende tal.
Der er ikke i Retskrivningsordbogen gi-

vet regler for hvornår dette og skal med,
og hvornår det kan udelades, men det
fremgår af ordbogens eksempler at det
kan udelades i nogle tilfælde, fx i *tre tu-*
sind (og) to hundrede (og) niogtyve, men
ikke i andre, fx ikke i *tretusind og tyve*.

I praksis kan man følge den regel at
rette sig efter sin udtale af tallet: Hvis *og*
kan undværes i udtalen, kan det også
undværes i skriften, og hvis det ikke kan
undværes i udtalen (fx i *tre tusind og*
tyve og i *tusind og femogtres*), kan det
heller ikke undværes i skriften. Der er
ikke nogen tilfælde hvor et og skal
udelades i udtalen. Er man i tvivl, er man
altså på den sikre side hvis man tager
og'et med.

Note

Artiklen bygger især på følgende para-
graffer i Retskrivningsreglerne: § 6.2
(apostrof), § 18.3 og 19.4 (ét eller flere
ord), § 21.3 (ejefald), § 42.3 (ordenstal),
§ 63.3.a og 63.3.d (bindestreg).

Henrik Galberg Jacobsen

f. 1944, amanuensis i Dansk Sprognævn

SPØRGSMÅL OG SVAR

Plasticglas og guldplomber

I svaret om *plasticglas* i sidste nummer af bladet (s. 15) er ordet *plombe* skrevet med *p*: »plompe« – to gange endda. Det er en trykfejl som vi naturligvis ikke burde have overset. Den korrekte stavemåde er *plombe* (og *guldplombe*) ligesom i det tilsvarende udsagnsord *plombere*.

Som nævnt i sidste nummer kommer ordet *plombe* fra det latinske *plumbum*, som betyder 'bly'. Det er grunden til at vi også i dansk skriver *b* i sidste stavelse. Man kan så undre sig over at vi ikke også skriver ordet med *u* ligesom på latin. Det skyldes at vi ikke har fået ordet direkte fra latin, men fra tysk *Plombe*, der igen har det fra det franske ord *plomb*.

Billed(e) og hoved(e)

Spørgsmål: For en del år siden erfarede jeg at mindre børn blandt andre ord havde svært ved at stave ordene *billede* og *hoved*. Det blev ofte til *billed* og *hovede*. Ved læsning af nyere danske forfattere har stavningen *hovede* gentagne gange mødt mit øje. En enkelt gang har jeg også mødt stavemåden *billed*.

Denne senere erfaring får mig til at spekulere på om der er ved at ske en ændring af disse to ords stavemåde. Hvad siger Sprognævnet?

Svar: Begge ord er naturligvis med i Retskrivningsordbogen der udkom i september 1986, og begge er kun anført med deres traditionelle stavemåde, altså *billede* og *hoved*. Der er altså ikke sket noget med ordenes officielle stavemåde.

Men De har ret i at der er usikkerhed mht. hvordan ordene skal skrives. Ikke blot hos børn, men også hos mere træne- de og i øvrigt sikre skribenter kan man ofte (også uden for poesi) støde på formerne *billed* og *hovede*, der jo også ofte vil gengive ordenes udtale lige så godt som *billede* og *hoved*. Det er heller ikke så underligt at de to ords grundformer blandes sammen, når man tænker på at de ser »ens« ud i de fleste andre forbindelser som de indgår i, fx *billedet*, *hovedet*, *billeder*, *hoveder*, *billedhugger*, *hovedregning*; ud fra sådanne bøjnings- former og sammensætninger kan man jo ikke se at det ene ord skal ende på *-e* i grundformen, mens det andet ikke skal.

Sprognævnet har i sin Årsberetning 1972/73 trykt et svar om staveformerne *hoved* og *hovede* (og *hode*). Vi skrev dengang at vi ville overveje at tillade *hovede* ved siden af *hoved* i en ny udgave af Retskrivningsordbogen. Arbejdet med den nye udgave af ordbogen er nu afsluttet, og resultatet af overvejelserne blev altså at *hovede* ikke blev tilladt ved siden af den gamle form *hoved*, da dette ord jo normalt udtales som et tostavellesord.

Servicere

Spørgsmål: Hvad mener De om *at servicere*? Jeg har hørt ordet i radioen, brugt i betydningen 'yde service til' og med første stavelse udtalt ligesom i *servere*. Or-

det er ikke med i den nye Retskrivningsordbog.

Svar: Vi kender ordet og mener at den udtale af det som De har hørt er den normale. Når det ikke kom med i den nye udgave er det fordi vi under redigeringen havde det indtryk at det endnu var ret sjældent. Vi har også kun fundet én ordbog som ordet er med i: Egon Bork: Dansk-tysk ordbog, 1975 og alle senere udgaver, oversat med *bedienen*, altså 'betjene'. Siden 1966 har vi mødt *servicere* i aviser, tidsskrifter osv., og siden først i 1970'erne er vi blevet spurgt en del gange om ordet findes. En enkelt gang er vi også blevet spurgt om et navneord til det: *servicering*. Også dette ord har vi mødt, men ikke så tit som *at servicere*.

Norsk har *servisere* eller *servicere* i samme betydning. Svensk har haft *servisera* 'gå (nogen) til hånde' og lign., men ordet bruges vistnok ikke mere. Det danske og norske ord er nok dannet som oversættelse af engelsk *to service*, som desuden kan betyde 'efterse', 'tilse', 'reparere'. Ordet *servicere* er dannet regelmæssigt af navneordet *en service* ved hjælp af afledningsendelsen *-ere*, sådan som fx *præmiere* er dannet af *præmie*. Det er nok et ord som er kommet for at blive.

Navneordet *servicering* er dannet regelmæssigt (som fx *præmiering* til *præmiere*). Det kan ikke spille nogen praktisk rolle at *servicering* uden en nærmere sammenhæng kunne tænkes fejllæst som *service-ring*, altså med navneordet *en ring* som andet led (selvom der faktisk er et par foretagender som hedder *Service-Ringen*).

Kogab

Spørgsmål: Vi har spillet kriblekryds og er blevet uenige. Jeg skrev ordet *kogab* som er et udmærket og forståeligt ord; det betyder nemlig 'gabet på en ko'. Min modstander nægtede at anerkende det; han siger at det er et urimeligt og konstrueret ord. Vi har set i Retskrivningsordbogen og i Nudansk Ordbog, men det er der ikke. Vil De afgøre om *kogab* er et ord der eksisterer?

Svar: Ja, ordet *kogab* eksisterer i det danske sprog i og med at det er dannet i forbindelse med krydsordsspillet og at det har en betydning.

Men om det bruges af andre eller om det vil blive almindeligt, er vanskeligere at udtale sig om. Det forholder sig nemlig sådan at man som dansker har en række regler for hvordan man kan danne nye ord, og holder man sig inden for disse regler, kan man selv danne nye ord. Det er det samme som de grammatiske regler der giver os mulighed for at danne nye, rigtige sætninger som aldrig er set eller hørt før. Der er altså en fond af muligheder for at danne nye ord, når man har brug for det.

I en ordbog er der derimod i princip kun medtaget et vist udvalg af ord; det er især de ord som man kalder leksikaliserede. Ved leksikaliserede ord forstår man ord hvor man ikke umiddelbart kan slutte sig til hvad de betyder selvom man ved hvad deres bestanddele er. I et ord som *lilleskole* kan man som dansker forstå de dele som ordet består af, men derfra kan man ikke slutte sig til den egentlige betydning af ordet. En *lilleskole* er ikke blot en lille skole, men en skole med bestemte pædagogiske prin-

cipper – størrelsen af skolen er mindre væsentlig.

Ordet *kogab* hører til den gruppe ord som kan kaldes lejlighedsdannelse, altså ord som man i en konkret situation har brug for og som man danner i et sådant tilfælde. Og betydningen af ordet er indlysende, fordi man kender begge dele ordet er dannet af. Ordet er altså regelret dannet og som sådant er det et ord der eksisterer.

Men om ordet er accepteret i den forstand at det hører til i det almindelige ordforråd, er nok mere tvivlsomt. Ordet er ikke med i nogen af de ordbøger vi kender, og det er heller ikke med i Sprognævnets udklipssamling.

Så i forbindelse med ordets værdi i krydsordsspillet er vi ikke utilbøjelige til at give Deres modstander ret i at ordet er konstrueret selvom det er regelret dannet.

En sætningsknode

Spørgsmål: Vi er nogle lærere på Handelshøjskolen som er kommet i diskussion om denne sætning: »I stedet for at vort produkt indgår som gave, mener vi dog at begge firmaer i det lange løb ville få langt større glæde af fælles reklamekampagner«. Nogle siger at den er acceptabel, andre hævder at sætningen bør omskrives til »Vi mener dog at i stedet for at vort produkt indgår som gave ville begge firmaer i det lange løb få langt større glæde af fælles reklamekampagner«. Hvad mener Sprognævnet?

Svar: Deres første sætning er konstrueret som en såkaldt sætningsknode, hvor ét led i en underordnet sætning rykkes

frem forrest i hovedsætningen. Ledet »I stedet for at vort produkt indgår som gave« er led i bisætningen »at begge firmaer i det lange løb ville få langt større glæde af fælles reklamekampagner«, og det er altså rykket frem først i hovedsætningen. Den fulde bisætning ville lyde således: »at begge firmaer i det lange løb ville få langt større glæde af fælles reklamekampagner i stedet for at vort produkt indgår som gave«.

Sætningsknuder er ikke forkerte, men der er en tendens til at undgå dem i mere formelt og forretningsmæssigt skriftsprog.

I Deres næste sætning »Vi mener dog at i stedet for at vort produkt indgår som gave, ville begge firmaer . . .« er ledet »i stedet for . . .« rykket forrest i bisætningen »at begge firmaer . . .« hvorved bisætningen får samme ordstilling som en hovedsætning. Dette er ikke ukorrekt, men også den konstruktion søges undgået i mere formelt og forretningsmæssigt sprog.

En nørd

Spørgsmål: I de danske oversættelser af replikkerne i en amerikansk film som jeg for nylig så i tv, forekom ordet *nørd*; det blev brugt om en mand. Hvad betyder det, og hvad kommer det af?

Svar: Ordet står endnu ikke i danske ordbøger, men to aviscitater vi har fra 1985 og 1986 tyder på at ordet betegner en person der er kedelig, ikke er med på noderne, men ikke nødvendigvis ubegavet.

Ordet må gå tilbage til engelsk *nerd* (også stavet *nurd*), et amerikansk slang-

ord som har været brugt siden 1960'erne og som kan betyde 'et fjog', 'en charme-forladt, ubetydelig person'.

Ordet er en videreudvikling af et engelsk slangord fra 1940'erne, *nerd*, som betød 'en dum person' og som er en om-dannelse af *nut*, der kan betyde 'skør fyr', 'besværlig fyr', altså lige hvad også det danske ord *nød* kan betyde i moderne slang.

Stavemåden *nørd* gengiver nogenlunde den engelske udtale af *nerd* (eller *nurd*), men hvor *-er-*, *-ir-* eller *-ur-* udtales sådan i ord vi har optaget fra engelsk, plejer vi ikke at fordanske stavemåden (jf. ord som *service* (med tryk på første stavelse), *callgirl*, *burger*, *curler*), undtagen når der er tale om meget gamle lån fra engelsk, såsom *en tørn*, *at tørne*, der jo også udtalemæssigt har fjernet sig fra engelsk. Yderligere en undtagelse er fagordet *en lærer*, som siden 1970'erne har været brugt i sprogpædagogikken som gengivelse af engelsk *a learner*.

Ultimativ

Spørgsmål: Hvad siger Sprognævnet til den nye brug af *ultimativ* i betydningen 'sidst', 'endelig' som i *det ultimative mål*? Det må jo være engelsk *ultimate* der ligger bag.

Svar: Vi har mødt denne nye brug en lille halv snes gange siden 1967 og må tage afstand fra denne anvendelse af ordet. Det har hidtil haft en klar betydning: 'som har karakter af et ultimatum', fx *et ultimativt krav*. Der synes ikke at være noget behov for at oversætte engelsk *ultimate* på anden måde end med velkendte ord som *endelig*, *sidst*. Hvis man vil

have et fremmedord, kan man hellere evt. bruge *ultimal* eller *ultimat* (vi har mødt begge en enkelt gang i 1970'erne).

Et meget lignende tilfælde er den nye brug af *definitiv* i betydningen 'bestemt', 'afgørende', fx *definitivt ikke*. Også her ligger der et engelsk ord på *-te* bag: *definite*, som biord *definitely*, fx *definitely not*. Den nye brug af *definitiv* er blevet ret almindelig og er derfor med i Pia Riber Petersen: *Nye ord i dansk 1955–75* (1984). Også på norsk kendes den, og den er helt almindelig på svensk (allerede siden 1950'erne, på dansk og norsk først fra 1960'erne).

Kidnappe

Spørgsmål: I radio og tv hører jeg – til min forbavelse – gang på gang *kidnappe* udtalt med blødt d. I øvrigt hedder det *bortføre*, da *kidnappe* er latterligt, især når det drejer sig om voksne.

Svar: De to udtaler, den gamle med hårdt d som i *badminton* og den nyere med bogstavet udtalt som i *et bad*, *et kid*, må nu regnes for lige gode. I ord-bøger og andre håndbøger er kun den gamle udtale nævnt. Dog skriver Knud Sørensen i sin bog *Engelske lån i dansk*, 1973, s. 38, at udtalen med blødt d er den almindelige men at den veksler »med den »finere« udtale« med hårdt d. Og Erik Hansen siger i tidsskriftet *Mål & Mæle*, 3. årgang, 1976, s. 6, at *kidnappe* »som regel« har »dansk udtale af *kid*«.

Det er reglen at *d* i ord som vi har fra engelsk udtales som *d-* i *da*, også efter vokal, fx *badminton*, *speeder*. En gammel undtagelse er *at padle* (fra engelsk

paddle), og *kidnappe* er altså nu en yderligere undtagelse fra reglen.

Ordet har været almindeligt på dansk siden marts 1932, da det vakte enorm opsigt at den amerikanske atlantflyver Charles Lindberghs toårige søn blev bortført og senere fundet dræbt. I 1934 kom det for første gang med i en dansk ordbog: Vor Tids Fremmedord, og samme år blev der indspillet en dansk film som hed *Kidnapped*. En berømt roman fra 1886 af den skotske forfatter Robert Louis Stevenson med den engelske titel *Kidnapped* blev oversat flere gange til dansk, de første gange under titlen *Røvet* (i 1921: *David Balfours Bortførelse*), men siden 1935 har oversættelsen heddet *Kidnapped*.

Til at begynde med fik ordet *kidnappe* en udtale som svarede nogenlunde til den engelske, muligvis også med *-a-* udtalt som på engelsk, især når ordet fik engelsk endelse: *kidnapped*, og når man som navneord brugte den engelske form *kidnapping*. Nu kan ordet altså have helt dansk udtale; det kan have den danske bøjningsendelse *-et*, og navneordets endelse kan følge det danske mønster som gælder for afledning fra udsagnsord hvis stamme ender på *-p* (fx *lapning*: *kidnapning*).

I øvrigt er det engelske ord *kidnap* sammensat af to ord som oprindeligt kommer fra nordiske sprog. Det kan spores tilbage til 1680'erne, og *kid* var allerede dengang et slangord for et barn, mens *nap* eller *nab* var et dialektord for at stjæle. Ordet kom hurtigt også i brug når det drejede sig om at bortføre voksne.

De har ikke ret i at man lige så godt kan bruge ordet *bortføre* i stedet for *kid-*

nappe. Det sidste ord er nemlig præcisere, for det kan kun bruges når der er tale om afpresning, fx for at få løsepenge (desuden kan *kidnappe* kun bruges når genstanden er et menneske, ikke fx et fly).

Havanna eller Havana?

Spørgsmål: Cubas hovedstad har lagt navn til en cigar og en farve. Byens navn er som bekendt *Havana* – på spansk *Habana* – altså med ét *-n-*. Hvorfor skal vi så både efter Retskrivningsordbogen fra 1986 og den fra 1955 skrive *havanna*-cigar og *havannabrun*? Ganske vist rimer bynavnet på *Anna*, men det gør *Louisiana* og *marihuana* jo også.

Svar: Stavemåden med dobbelt-*n* er den traditionelle, også i ordet *havanneser* (havannacigar). Den har været i overensstemmelse med den officielle retskrivning siden 1891.

Men når det gælder navnet på Cubas hovedstad har Sprognævnet siden 1961 rådet til at skrive det enten *Habana* eller *Havanna*. Bortset fra geografisk fagsprog og fra konversationsleksikoner forekommer den spanske stavemåde, *Habana*, vist ikke særlig ofte i fx dagspressen. Men den ligger til grund for ordet *habanera*, som jo betegner en dans.

Det kan ikke nægtes at skrivemåden *Havana* er ret almindelig, vel især under påvirkning fra engelsk, fx i navnet på Graham Greenes roman (fra 1958, oversat samme år) *Vor mand i Havana*. Bynavnet rimer ikke alene på de tre ord De nævner: *Anna*, *Louisiana* og *marihuana*, men også på *hosianna* og *manna*. Ellers plejer ord på *-ana* at have langt a

i næstsidsste stavelse, således *fatamorgana*, afledningsendelsen *-iana* (som fx i *holbergiana*), *Diana*, *Cavalleria rusticana* og de geografiske navne *Ghana*, *Kana*, *Tirana* og *Toscana*.

½ gang mere?

Spørgsmål: Mange, bl. a. Radioavisen, benytter vendingen *½ gang mere* når de mener *1 ½ gang så meget*. Kan man det?

Svar: Ja, man kan godt bruge vendingen *½ gang mere* i samme betydning som *1 ½ gang så meget*. Ganske vist må man i mange andre tilfælde foretrække formuleringer med *gang + så meget* (el. *så stor, så lang* osv.) frem for formuleringer med *gang + mere* (el. *større, længe-re* osv.), da de sidstnævnte formuleringer ofte er flertydige. Men netop ved tal der som ½ er mindre end 1, er denne flertydighed ophævet, og man kan derfor i Deres tilfælde bruge *mere*-formuleringen uden at risikere at blive misforstået.

Nogle eksempler kan nærmere belyse problemet. De drejer sig om prisen på en fodskammel og en lænestol, og vi ved at fodskamlen koster 1000 kr.

Lad os først se på en formulering hvor tallet foran *gange* er større end 1:

- (1) Lænestolen koster 3 gange *mere end* fodskamlen.

Denne sætning er ikke entydig. Den kan enten betyde at lænestolen koster 1000 kr. $\times 3 = 3000$ kr. Sådan vil de fleste nok opfatte den – umiddelbart. Og sådan vil den nok også for det meste være ment. Men man kan ikke være sikker,

for den kan også forstås sådan at lænestolen koster det fodskamlen koster + 3 gange fodskamlens pris, dvs. 1000 kr. + 3000 kr. = 4000 kr. Og sådan vil mange nok opfatte sætningen hvis den læses som en art regnestykke.

En tilsvarende uklarhed er der ikke hvis man vælger en formulering med *så meget*:

- (2) Lænestolen koster 3 gange *så meget som* fodskamlen.

Den kan kun forstås sådan at lænestolen koster 3×1000 kr. = 3000 kr.

Det er ud fra et ræsonnement som dette at man kan anbefale at man benytter sig af *så meget som*-formuleringer frem for *mere end*-formuleringer. Men det gælder altså kun ved tal over 1 (eller over 100%), fx ikke i disse tilfælde:

- (3a) Lænestolen koster *½ gang mere end* fodskamlen.
(3b) Lænestolen koster *0,5 gange mere end* fodskamlen.
(3c) Lænestolen koster *50% mere end* fodskamlen.

De kan ikke betyde at lænestolen kun koster 500 kr. (altså det halve af fodskamlen), men kan kun opfattes sådan at lænestolen koster det samme som 1 fodskammel + ½ fodskammel, altså 1500 kr. Og vil man udtrykke denne betydning med en *så meget som*-formulering, så kan man ikke bare bruge »lænestolen koster ½ gang *så meget som* fodskamlen«, der jo må betyde at lænestolen koster det halve af fodskamlen, men må i stedet sige:

- (4) Lænestolen koster 1½ gang *så meget som* fodskamlen.

Man kan altså ikke generelt afvise formuleringerne med *x gange mere* (*større, længere* osv.). Men man kan dog bemærke at formuleringerne med *x gange så meget* (*så stor, så lang* osv.) altid er umisforståelige, og at man altså er på den sikre side hvis man holder sig til dem.

Hun lykkedes ikke med det

Spørgsmål: Jeg har lige hørt Piet Hein tale i radioen om situationer hvor »man ikke lykkes med noget«, og i bladene læser jeg ustandseligt om fodboldspillere der »lykkes med deres driblinger«. Kan sådanne sætningskonstruktioner, hvor altså en person er grundledet til *lykkes*, accepteres som korrekt dansk, eller må de regnes for sprogfejl – og i givet fald hvor længe?

Svar: Sprognævnet udtalte i 1976 (Nyt fra Sprognævnet, nr. 16, s. 11) om sådanne konstruktioner at »selv om nogle nok kan føle et vist behov for« dem, tør nævnet »dog endnu ikke sige god for« dem. I den samme udtalelse står der at nævnet har »nogle citater fra de senere år med« konstruktionen. Siden da er mængden af sådanne citater steget til op mod et halvt hundred (bøger, dagblade, radio, tv osv.). Også blandt sikre sprogbrugere er udtryksmåden nu blevet så almindelig at den må accepteres; men den støder endnu mange.

Ordbog over det Danske Sprog betegner denne konstruktion og den tilsvarende med *mislykkes* som »nu«, dvs. 1932,

sjældnen. Den forekom i 1700-tallet, bl.a. hos Holberg; ordbogen har citater med den fra sidst i 1920'erne (litteraturhistorikeren Vilh. Andersen og historikeren Holger Hjelholt). På norsk, svensk og engelsk bruges de tilsvarende ord på samme måde (fx på svensk: *hon lyckades med det*).

Indvandrermand?

Spørgsmål: Er det sprogligt mere korrekt at skrive *mandlige indvandrere* end *indvandrermand*? Man kan jo sagtens sige *indvandrerkvinder*.

Svar: Hvis man mener 'indvandrere af hankøn' er det bedst at bruge udtrykket *mandlige indvandrere* frem for *indvandrermand*. Ordet *indvandrermand* kan naturligvis dannes og bruges, men det vil snarest blive opfattet i den mere specielle betydning 'indvandrerægtemænd', altså svarende til den kvindelige betegnelse *indvandrerkoner*.

Det kan forekomme underligt at man udmærket kan omtale kvindelige indvandrere som *indvandrerkvinder*, men ikke bruge ordet *indvandrermand* på tilsvarende måde. Men det passer egentlig meget godt med at man også i mange andre tilfælde har (eller har haft) særlige betegnelser for kvinder af en bestemt gruppe (fx *lærerinde, rytterske, rengøringskone*), mens man normalt bruger (eller brugte) en sprogligt set mere kønsneutral betegnelse for de mandlige udøvere eller for udøvere uden særlig tanke på deres køn (*lærer, skuespiller, rengøringsassistent*).

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Postgiro
6 10 17 20

Abonnement mv.
01 54 22 11 (Københavns
Universitets omstillingsbord)

Oplysning
01 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-14)

Nyt fra Sprognævnet

1987/3 · september

Lidt mere om »forvanskede«

fremmedord	1
Kodicil	3
Tåstrup eller Taastrup?	4
Tal, tal, tal	6
Spørgsmål og svar	9

Næste nummer udkommer i december
1987.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 40 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement ved at indbetale 40 kr. på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20.

Hvis bladet skal sendes til en anden adresse end indbetalerens, beder vi om at det fremgår udtrykkeligt af indbetalingen.

Artikler med navn står for den enkelte forfatters regning. Usignede artikler giver udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

ISSN: 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København